

¹Мадиев Д.А., ²Чжао Цюаньшэн

¹3 курс PhD докторанты, шығыстану факультеті,
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан,
Алматы қ., e-mail: daniyar.madiyev@gmail.com
²PhD., профессор, Америка Университеті, АҚШ, Вашингтон қ.

ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫСТЫ ИГЕРУ СТРАТЕГИЯСЫ АЯСЫНДАҒЫ ШЫҢЖАҢНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ

Аталған мақалада ҚХР құрылған уақыттан бері Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданы мен оның солтүстік-батыс шекара аймағында орын алған әлеуметтік-экономикалық даму үдерісі қарастырылады. Мемлекет құрылған алғашқы жылдары халық шаруашылығын қалпына келтіріп, одан әрі дамыту мақсатында партия басшылығы тарапынан қолға алынған реформалардың Шыңжаң жерінде жүзеге асыру тұрғысынан атқарылған жұмыстар қалыптасқан қағидаға сәйкес үш кезеңге бөлініп, әр кезеңдегі қол жеткізілген нәтиже мен жіберілген кемшіліктерге сараптама жасалады. Қытай үкіметінің «Батысты қауырт игеру» стратегиялық жоспарының аясында қолға алынған Шыңжаңды қауырт игеру науқаны, ауданның жаңа халықаралық байланыстарды дамытудағы және экономикалық өсімді қамтамасыз етудегі стратегиялық маңызының арта түскенін көрсетеді. Осы кезеңде әлеуметтік-экономикалық тұрғыда орын алған өзгерістер жеке-жеке қарастырылып, жергілікті халықтың әл-ауқатының артуы, әлеуметтік нысандардың құрылысы мен инфрақұрылымдық жобалардың жүзеге асуы, ауыр және жеңіл өнеркәсіп сияқты салалардағы қол жеткен көрсеткіштерге талдау жасалады.

Түйін сөздер: ҚХР, Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы (ШҰАА), «Батысты игеру», экономикалық даму, инфрақұрылым.

¹Мадиев Д.А., ²Чжао Цюаньшэн

¹PhD докторант 3-го года обучения, факультет востоковедения,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: daniyar.madiyev@gmail.com
²PhD, профессор, Американский университет, США, г. Вашингтон

Социально-экономическое развитие синьцзяна в рамках стратегии освоения запада Китаем

В данной статье рассматривается процесс социально-экономического развития Синьцзян-Уйгурского автономного района с момента образования Китайской Народной Республики. Проведенные реформы в Синьцзяне под руководством партии по восстановлению и дальнейшему развитию народного хозяйства в первые годы образования КНР рассматриваются в три этапа, анализируются достигнутые результаты и допущенные недостатки на каждом этапе. Программа по развитию Синьцзяна, проводимая в рамках стратегического плана правительства КНР «Освоение Запада», показывает возрастающую стратегическую важность района в продвижении новых международных связей и обеспечении экономического роста данного региона. Рассматриваются и анализируются по отдельности достигнутые социально-экономические изменения в таких сферах, как благосостояние населения, строительство социальных объектов и реализация инфраструктурных проектов, тяжелая и легкая промышленность.

Ключевые слова: КНР, Синьцзян-Уйгурский автономный район (СУАР), «Освоение Запада», экономическое развитие, инфраструктура.

¹Madiyev D.A., ²Zhao Quansheng

¹3rd year PhD student, Oriental Studies Faculty, Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty, e-mail: daniyar.madiyev@gmail.com

² PhD, Professor of American University, USA, Washington

Socio-Economic Development of Xinjiang Within the Framework of the Western Development Strategy of China

This article discusses the process of socio-economic development of the Xinjiang Uygur Autonomous Region since the formation of the People's Republic of China. The Xinjiang Development Program, conducted within the framework of the PRC Government's Strategic Plan for the Development of the West, shows the growing strategic importance of the region in promoting new international relations and ensuring the economic growth of this region. The socio-economic changes achieved in such areas as welfare of the population, construction of social facilities and implementation of infrastructure projects, heavy and light industry are reviewed and analyzed separately.

Key words: China, Xinjiang Uygur Autonomous Region (XUAR), "Western Development", economic development, infrastructure.

Кіріспе

Қытайдың Шыңжаңды игеру стратегиясы – Қытайдың жалпы әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі. Сондай-ақ, ол геосаяси, геоэкономикалық, әлеуметтік және қауіпсіздік маңызы зор, ұзақ мерзімдік стратегия болып табылады. Шыңжаңның географиялық орналасуы мен тұрғындарының ұлттық құрамының күрделілігіне және әлеуметтік экономикалық дамуының баяу жүруіне байланысты Қытай үкіметі 2000 жылдан бастап бұл аймақты қауырт игеру стратегиялық саясатын жүргізіп келеді.

Шыңжаң Қытайдың батысында орналасқан, жер көлемі Қытайдың алтыдан бір бөлігін құрайтын үлкен өлке. Қытайды Орта Азия, Таяу Шығыс, Еуропа елдерімен байланыстырып тұрған халықаралық сауда-экономикалық, логистикалық тасымалдардың шығар жолы. Шыңжаң жері сегіз мемлекетпен шекараласады және шекара бойының жалпы ұзындығы 5600 км құрайды.

Шыңжаңда жер асты қазба байлығы мен стратегиялық шикізат көздері өте мол шоғырланған. Олардың ішінде мұнай мен табиғи газ қоры жағынан ел бойынша алдыңғы қатарда.

Шыңжаң Қытайдағы көп ұлтты өлкелердің бірі. Мұнда қазір 47 ұлт өкілдері өмір сүреді. Халықтың жалпы саны 22 млн адам, оның 46% ұйғырлар, 40% ханзулар құрайды, қалған 14%-ды 45 ұлт өкілдері құрайды.

Шыңжаңның әлеуметтік дамуы 1949 жылы ҚХР құрылғаннан кейін жаңа тарихи кезеңге көтерілді. Содан бері ҚКП жүргізген социалистік қайта құрулар мен әлеуметтік реформа науқандары Шыңжаңның дамуын ілгерілетіп келеді.

Шыңжаңның географиялық және ұлттық құрам ерекшеліктеріне байланысты, ҚКП бұл өлкеде ұлттық өңірлік автономия саясатын жүргізді, оның айтарлықтай оң нәтижесі де болды: Шыңжаңның әлеуметтік экономикасы біршама дамыды, жергілікті халықтардың өмір сүру деңгейі айтарлықтай көтерілді, әлеуметтік экономикалық жағдайы жақсара түсті, тұрғындардың салауаттық сапасы мен білім алу деңгейі едәуір өсті. Бірақ Шыңжаңның әлеуметтік экономикалық жағдайының жақсаруына қарамастан, ондағы ұлтаралық қатынастар оған сәйкес түбегейлі жақсара қоймағаны шындық. Бұл арнайы зерттеуді қажет ететін күрделі тақырып.

Ал Шыңжаңның әлеуметтік дамуы қазірге дейін үш даму кезеңін бастан кешті деп санаймыз. 1949-1978 жылдардағы социалистік қайта құрулар мен жоспарлы экономикалық кезең; 1978-2000 жылдардағы әлеуметтік реформа, ашық есік, нарықтық экономикалық қарқынды даму кезеңі; 2000 жылдан қазірге дейінгі ҚХР-дың «Батыс бөлікті қауырт игеру» стратегиясы аясында Шыңжаңды қауырт игеру дәуірі.

XXI ғасырдан бастап Шыңжаңды қауырт игеру стратегиялық саясатының жүзеге асырылуы, өлкенің жалпы беттік дамуына, әсіресе, шекара өңірлерінің әлеуметтік экономикасының дамуына зор серпін берді. Шекара өңірлерінің дамуы шекара бойындағы халықаралық сауда байланыстарының дамуын айтарлықтай ілгерілетте түсті. Сондықтан, біздің бұл мақаламыздың басты міндеті – Қытайдың Шыңжаңды игеру стратегиялық саясаты аясында шекара өңірінің әлеуметтік-экономикалық дамуын зерттеу болмақ.

Бұл тақырып төңірегінде қазірге дейін бірқатар зерттеулер жарық көрді. Қытайдың батыс бөлікті игеру стратегиясын, әсіре-

се Шыңжаңды қауырт игеру саясаты жөнінде отандық ғалымдар, қытайлық зерттеушілер мен шетелдік қытайтанушылардың зерттеу еңбектері жарияланды. Аталған отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу еңбектері, көбінесе Қытайдың батыс бөлігін игеру стратегиясын, оның аясында Шыңжаңды игеру саясатын, оның жүзеге асырылуын зерттеуге көп көңіл бөлген. Бірақ Шыңжаңды игеру стратегиясы аясында, шекара өңірінің әлеуметтік экономикасының дамуын арнайы зерттемеген. Сондықтан, біз бұл тақырыпты зерттеу барысында жалпы Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданы бойынша және Қазақстанмен шекаралас аймақта орналасқан Іле-Қазақ автономиялық облысына қарасты Іле, Алтай, Тарбағатай өлкелеріндегі, сондай-ақ, Боратала-Моңғол автономиялық облысы бойынша жыл сайын жарияланып отыратын статистикалық мәліметтер мен жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік бағдарламалардың орындалуы мен үкіметтің қабылдаған қаулыларын жүзеге асыру жөніндегі есебі сияқты мемлекеттік маңызы бар құжаттар мен деректерді пайдаландық.

Қытайдың Шыңжаңды игеру үдерісі

Қытайдың Шыңжаңды игеруі ҚХР құрылған алғашқы жылдардан басталды. ҚКП мемлекет көлемінде социалистік саяси экономикалық құрылым орнатумен қатар, әлеуметтік экономикаға социалистік жүйе қалыптастыру мен дамыту бағдарламаларын кезең-кезеңімен жүзеге асырды. Соның алғашқы кезеңі 1949 жылдан 1978 жыл аралығында болды.

1949 жылы 1 қазанда құрылған ҚХР, өзінің алғашқы саяси бағдарламасын 1949 жылы қыркүйек айында өткізген Бүкіл мемлекеттік Саяси Кеңес жиналысында қабылдаған «Жалпы бағдарламасында» («Zong gang – 总纲») белгілеген. Бұл Конституциялық күші бар бағдарламада: «Қытай Халық Республикасы жеріндегі барлық ұлттардың терезесі тең», «Әрбір аз санды ұлттың қоныстанған өңірлерде ұлттық өңірлік автономия саясаты жүзеге асырылады» деп белгіленген. Бұл тұжырымдамалар Қытай Коммунистік партиясының аз санды ұлттарға қолданатын саясатының алғашқы заңдық негізі болып табылады.

1952 жылы қыркүйек айында Шыңжаңда социалистік аграрлық реформа науқаны басталды. Реформа бірінші кезекте егін шаруашылығымен айналысатын өңірлерде жүргізілді. Аграрлық реформаның нәтижесінде ауыл-қыстақтарда сақталған феодалдық

қатынастағы тәртіп жойылып, шаруалар жер иемденді (Li Li-an, 2003, 79).

Аграрлық реформаның екінші кезеңі мал шаруашылық аудандарда жалғасын тапты. Шыңжаңның мал шаруашылығы негізінен солтүстік-батыс шекара өңіріндегі таулы аймақтарда және оған іргелес жайылымдық далада шоғырланған-ды. Бұл аудандарға алдымен алынатын салықты жеңілдету және көмек беру саясатын жүргізіп, олардың сауда-саттық жасауына жол ашты. Соның нәтижесінде 1953 жылдың соңында мал басы 980 мыңға көбейіп, 7.7%-ға артты (Li Li-an, 2003, 83-87).

1953 жылы ҚКП Орталық комитетінің ел экономикасын қалпына келтіру және дамыту саясатын іске асыру бағдарламасына сәйкес, Бірінші бесжылдық жоспар жарияланды. Жоспарлы экономика жүйесі Шыңжаңда да кеңінен іске асырыла бастайды.

1957 жылға дейін өндірілген өнімнің құнын 850 млн юаньға жеткізіп, 1952 жылмен салыстырғанда 35.58%-ға арттыру, оның ішінде өндіріс өнімін 293 млн юаньға өндіріп, 70.35%-ға арттыру, ал ауыл шаруашылығы өнімін 587 млн юаньға жеткізіп, 26.7%-ға арттыру көзделген. Нәтижесінде, 1957 жылы 1 млрд 80 млн юаньның өнімін өндіріп, өнім көлемін 1952 жылмен салыстырғанда 58.35%-ға жеткізген (Li Li-an, 2003, 168-170) екен.

Алғашқы Бесжылдық кезінде Шыңжаңның инфрақұрылымын жақсарту жұмысына көп көңіл бөлінді. Ең алдымен темір жол құрылысы қолға алынып, Ланьчжоу-Шыңжаң бағыты бойынша жол құрылысы жасалды. Авто жолдар бойынша бес жыл ішінде 12 бағыттағы жол құрылысы қолға алынған. 1957 жылғы есеп бойынша, Шыңжаңдағы авто жолдардың жалпы ұзындығы 12039 км-ге жетті, бұл көрсеткіш 1952 жылмен салыстырғанда 5974 км көбейген.

Азаматтық авиация тасымалы жолға қойылды. Әуе қатынасы ел астанасы Пекин мен Үрімжі, Ақсу, Хами қалаларын жалғады. Өңірдің артта қалған инфрақұрылымы алғашқы Бесжылдық кезінде біршама жақсарды. Шыңжаңның елдің ішкі өңірлерімен және көрші Кеңес Одағы республикаларымен байланысы дамыды.

1958 жылы Қытайда «Үлкен секіріс» қозғалысы басталды. ҚКП Орталық комитеті «Ауыл-қыстақтарда Халық коммунасын құру туралы қарар» қабылдады. Халықтың қарсылығына қарамастан, коммуналандыру қозғалысы қарқынды түрде күштеп жүргізілді де, халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын қатты қиындатып жіберді.

1961 жылдың наурыз айында ҚКП Орталық комитеті «Ауыл-қыстақ Халық коммунасының Қызмет ережесін» қабылдады. Осы ережеге сәйкес коммуна мүшелері аз мөлшерде жер иеленуге, мал-мүлік, үй құстарын ұстауға мүмкіндік алып, халық қатты ашаршылықтан арылуға мүмкіндік алды (Мұқаметханұлы Н., 2006, 41).

ҚКП Орталық комитеті 1962 жылы қаңтар айында «Аграрлық саланы қолдауды күшейтіп, зор күшпен ауыл шаруашылығын дамыту» бағдарламасын қабылдайды. Содан соң қытайлықтардың тұрмыс деңгейі 1963 жылы сәл де болса көтерілді. Бірақ 1964-1965 жылдары бүкіл мемлекет көлемінде «Социалистік тәрбие қозғалысы» жүргізілді. Оның соңы «Мәдени революцияға» (1966-1976 жж.) жалғасып, бүкіл Қытайды, әсіресе, Шыңжаңды терең дағдарысқа кіріптар етті (Мұқаметханұлы Н., 2006, 42).

Қытайдың Шыңжаңды игеруінде, әсіресе шекара аудандардың қауіпсіздігін нығайту мен әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатын көтеру барысында «Шыңжаң өндірістік-құрылыс корпусының» («Xinjinag shengchan jianshe bing tuan – 新疆生产建设兵团») атқарған рөлі ерекше. Бұл жартылай әскери жартылай өндіріс құрылымы 1954 жылы 7 қазанда, бұрынғы Қытай Халық Азаттық Армиясы мен Гоминьдан қарулы күштерін біріктіру арқылы құрылған. Олардың басты міндеті шекара өңіріндегі қоғамдық саяси тұрақтылықты, қауіпсіздікті сақтау және тың игеріп, өндірісті дамыту болды. Сондықтан олар шекара аудандарында, шөлейт тың далаларға орналастырылды. Оның бас штабы Үрімжіге орналасқан, Орталық үкіметке тікелей қарайтын Шыңжаңдағы дербес ұйым. Бүгінгі таңда «Корпус» құрамында 14 дивизия, 174 шаруашылық жүргізу бірлестіктері, 4391 өндірістік, құрылыс, транспорт, коммерциялық мекемелер бар, сондай-ақ, ғылыми зерттеу, білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау, спорт, қаржы, сақтандыру және заң секілді әлеуметтік салалары толыққанды жұмыс істейді. «Корпус» құрамында 2 млн-нан астам адам бар.

«Өндіріс-құрылыс корпустары» өздеріне жүктелген өндіріс пен әскери қызметті қатар жүргізіп, шекара маңындағы тың жерлерді игеру және мемлекеттік шекараны қорғау миссиясын атқарып келеді. Атап айтқанда, Тяньшань тауының оңтүстігі мен солтүстігіндегі Такла-Макан және Күрбан-Түнғұт шөлін игерді, шекара бойындағы аудандардағы тың жерлерді ашты, авто жолдарын салып, шекара өңірлерінің әлеуметтік инфрақұрылымдары мен шаруашылық жағдайының өзгеруіне үлкен үлес қосты. Сондай-ақ, олар

ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы өнімдерін дамытумен қатар, жеңіл өнеркәсіп пен тоқыма өндірісін дамытуды да басты орынға қойған, сонымен бірге, металлургия, көмір өндірісі, құрылыс материалдары, энергетика, химия және машина жасау өндірістері жүйесін қалыптастырып, Шыңжаңда аса зор экономикалық және саяси тұлғаға айналып отыр.

Дегенмен, «өндірістік-құрылыс корпусының» басты міндеттерінің бірі шекара қауіпсіздігін сақтау мен шекара өңіріндегі қоғамдық тұрақтылықты сақтау болып табылады. Шыңжаңның 5 мың шақырымнан аса шекарасының 2109 шақырымы тікелей корпусқа қарасты бөлімшелердің бақылауында. Әсіресе Шыңжаңның солтүстік-батыс шекара өңіріндегі стратегиялық маңызды аймақтарда орналасқан бөлімшелер, осы өңірдегі тұрақтылықты сақтауға және экономикалық әлеуетінің артуына кепіл бола алады. Корпусқа қарасты 14 дивизияның кем дегенде алтауы солтүстік Шыңжаңның шекара өңірінде орналасқан, атап айтқанда, Алтай өңірінде 10-шы дивизия, 7, 8, 9 дивизиялар Тарбағатай өңірінде, Қарамай қаласы, Іле өңіріне қоныс тепкен. Сондай-ақ, Қазақстанның Алакөл ауданымен шекаралас аудан Боратала-Моңғол автономиялық облысының территориясында 5-ші дивизияға қарасты бөлімшелер орналасса, Алматы облысына шекаралас Іле өңірінде, орталығы Көкдала қаласында 4-ші дивизия орналасқан. Сонымен қатар, солтүстік-батыс шекара өңірінде жүргізіліп жатқан инфрақұрылымдық жобаларды 11-ші инженерлік-құрылыс дивизиясы жүзеге асыруда.

Шыңжаңды игерудің екінші кезеңі 1979-1999 жылдар болып табылады. 1978 жылы желтоқсандағы ҚКП Орталық комитетінің 11 шақырылымының 3-Пленумының шешімдері, Қытайда реформа және даму дәуірін бастады. Сонымен Шыңжаңды игеру үдерісі жаңа бағытта қарқын ала түсті.

Қытайдағы Дэн Сяопин реформасы алдымен аграрлық саладан басталып, одан қала сауда-өнеркәсібі мен қоғамның барлық саласына қанат жайды, жоспарлы экономиканы нарықтық экономикаға айналдыру бағытында жүргізілді. Сондай-ақ шығыс-оңтүстік теңіз жағаларынан еркін экономикалық аудандар құру арқылы экономиканы қарқынды дамыту саясатының табысты болуына байланысты, оны орталық және батыс өлкелерге қолданды.

1982 жылы қыркүйек айында өткен ҚКП-ның XII съезінде аймақтарды дамытудың стратегиялық жоспары қабылданды. Соған негізделіп Шыңжаң Партия комитеті мен үкіме-

ті Шыңжаңды дамытудың негізгі стратегиялық жоспарын қабылдады. Онда дамудың стратегиялық басымдылықтары ауыл шаруашылығы, мұнай және мұнай өңдеу, энергетика, транспорт және құрылыс материалдарын өндіру салаларына берілді.

Осы жылдардан бастап Шыңжаңды индустрияландыру жобасына шетелдік және мемлекеттік инвестициялар тартуға көңіл бөлінді.

1994 жылға дейін жалпы сомасы 225 млн АҚШ доллары болатын шетелдік инвестицияларға жалпы саны 725 кәсіпорын ашылды. 1995 жылы жалпы сомасы 315 млн доллар болатын 132 келісім-шартқа қол қойылды, ал нақты инвестициялар көлемі 347 млн долларды құрады. Осылайша, инвестициялар көлемі 1994 жылғы 67 млн АҚШ долларымен салыстырғанда 150% өсім көрсетті. Шетелдік инвестициялар негізінен мұнай-газ өндіру, минералды ресурстарды өндіру, ауыл шаруашылығы саласына тартылды, сондай-ақ, жаңа инфрақұрылым құрылысына жұмсалды.

1994 жылы Үрімші қаласында ҚХР-дың солтүстік-батысындағы алғашқы еркін экономикалық аймақ құрылды. Оған Қытайдың оңтүстігіндегі еркін экономикалық аудандардың моделі үлгі болды. Сонымен мұндай еркін экономикалық аудандар Шыңжаңның басқа өңірлерінде жүзеге аса бастады. Сондай-ақ оның Шыңжаңның әлеуметтік-экономикасын дамытудағы үлесі көрнекті болды.

1955 жылдан 2000 жылға дейінгі статистикалық мәліметтерде, Шыңжаңға шетелдік инвестициялармен қатар, ішкі инвестициялар және Орталық үкімет тарапынан зор көлемде қаржылық көмек көрсетілген. Мемлекет қазынасынан тек дотация ретінде берілген қаржының көлемі 87, 741 млрд юань-ға жеткен. Әсіресе 1996 жылдан бастап, Орталық үкіметтің қаржылық мүмкіншілігінің артуы мен батыс аймақты игеру стратегиялық бағдарламасының іске асырыла бастауына байланысты, Шыңжаңға үкімет тарапынан бөлінетін қаржылық көмектің көлемі де артып отырған. Мысалы, 1996 жылы бөлінген қаржының көлемі 5,907 млрд юань болса, 1997 жылы – 6,838 млрд юань, 1998 жылы – 8,012 млрд юань, 1999 жылы – 9,4 млрд юань, 2000 жылы – 11,902 млрд юань, ал 2001 жылы тартылған қаржының көлемі 18,382 млрд юаньді құраған.

Демек, мемлекеттің іші-сыртынан құйылған қыруар қаржының арқасында Шыңжаңның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі ХХ ғасырдың соңына дейін біршама жоғары деңгейге көтерілді. 1982 жылы қабылданған Шыңжаңды дамы-

тудың негізгі стратегиялық жоспарына сәйкес, халық шаруашылығының басқа да салаларын жетілдіру жұмыстары үлкен қарқынмен жүрді. 1988 жылы Шыңжаңда ауыл шаруашылығын дамытудың кең көлемді бағдарламасы қабылданды. Осының арқасында 2001 жылы 7,96 млн тонна астық жиналды, бұл 1955 жылы жиналған астықтың көлемінен 5,4 есе артық болды. Басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерінің түрлерінен айтарлықтай ілгерілеу байқалды. Сондай-ақ, осы жылы 1,57 млн тонна мақта, 4,55 млн тонна қант қызылшасы жиналды. Өнім көлемі 1955 жылғы көрсеткіштен бірнеше есе артық болды. Мал шаруашылығында да үлкен жетістіктерге қол жеткізілді. 2001 жылы Шыңжаңдағы мал басының жалпы саны 46,0378 млн басты құрап, 1955 жылмен салыстырғанда 2,8 есе артқан.

Аталған жылдары өндірістік саладағы өндірілген өнімнің көлемі айтарлықтай артқан, мысалы, 19,762 млн тонна мұнай, 28,1961 млн тонна көмір, 9,8129 млн тонна цемент, 729 мың тонна тыңайтқыш өндірілген. Сонымен қатар, металлургия, мұнай-химия, электр энергиясын өндіру, тоқыма, құрылыс материалдары, дәрі-дәрмек, жеңіл және тамақ өндірісі салалары да қарыштап дамыды.

Жалпы алғанда, халық шаруашылығының барлық саласында үлкен ілгерілеушілік байқалады. 2001 жылы Шыңжаңның ішкі өнімі 148,548 млрд юаньға жетіп, 1952 жылғы көрсеткіштен 42,9 есе артық өсім көрсеткен. Жылдық орташа өсім 8% құраған. Тұрғындардың жан басына шаққандағы кірісі 1952 жылғы 166 юаньнан 2001 жылғы 7913 юаньға дейін көтерілген.

ХХІ ғасырдың басынан бастап Шыңжаңның әлеуметтік-экономикалық дамуы ҚХР-дың батыс бөлікті игеру стратегиясы аясындағы Шыңжаңды қауырт игеру саясатының жүзеге асуы барысында іске асып келеді. ҚХР-дың «Батысты игерудегі» басты мақсаты – батыс бөліктегі өлкелердің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін Қытайдың оңтүстік-шығыс аймағының әлеуметтік-экономикалық деңгейіне жеткізу көзделген. Соның ішінде Шыңжаңды қауырт игеруге басымдылық берілген. Бұл іс жүзінде Шыңжаң дамуының үшінші кезеңі болып табылады.

ҚХР үкіметінің батыс бөлікті игеру стратегиясы 1999 жылы Бейжинде өткен Бүкіл мемлекеттік Халық құрылтайының (Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысы кеңесінің) ІХ кезекті ІІ пленумында сөйлеген сөзінде ҚХР төрағасы Цзян Цзымин: «Орталық Комитет Орталық-батыс бөлікті игеруді тездету бағдарламасын анықтады. Сондай-ақ оған ел ішіндегі қажетсі-

нуді – сұранысты экономикалық дамудың басты шарты ретінде қабылдап, белсенді түрде қаржы саясатын қолданады. Бұл біздің дамуымыздың ұлы стратегиялық идеясы болып табылады» – деген еді (Мұқаметханұлы Н., 2010,60). Содан кейін Қытай мемлекеттік жоспарлау комитеті Батыс бөлікті игерудің нақты жоспарын жасауды қолға алды.

1999 жылы маусым айында Шиань (Сиань) қаласында Қытайдың Батысындағы бес провинция мен автономиялы аудандарының басшылары қатысқан үлкен конференция өтті. Оған Қытай басшысы Цзян Цзымин арнайы келіп қатысып сөз сөйлейді. Ол өз сөзінде: «Батыс бөлікті игерудің экономикалық, мәдени, саяси, әскери және әлеуметтік ерекше маңызын айтып тауыса алмаймыз. Батыс бөлікті игеруді тездету – ұлы жүйелі құрылыс, сондай-ақ, ол бұрын-соңды болмаған машақатты тарихи міндет. Белді бекем байлап, бірнеше он жылда, тіпті, толық ХХІ ғасыр бойы күрес жүргізу арқылы, шаруашылығы шалқыған, қоғамы дамыған, тұрмысы орныққан, ұлттары ынтымақтасқан, тау-өзендері жайнаған Батыс аймақ құрамыз», – деп атап көрсеткен болатын (Мұқаметханұлы Н., 2010,60). Бұдан Қытай басшысының Батыс бөліктің маңыздылығына зор мән беретінін көруге болады.

1999 жылы қыркүйек айында өткен ҚКП XV кезекті төртінші пленумда «Батыс бөлікті игеру стратегиясы» қабылданып, 2000 жылдан бастап оны жүзеге асыру көзделді. Осы 2000 жылы Шыңжаң үкіметінің жанынан «Шыңжаң Батыс бөлікті қауырт игеру кеңесі» құрылды. Кеңес «Шыңжаңды қауырт игерудің» жоспарын жасап, мақсаттарын анықтады. Қытайдың батыс бөлікті игеру стратегиясы аясындағы Шыңжаңды қауырт игеру жобасы ұзақ мерзімге жобаланған кешенді құрылыс болып табылады. Оның алғашқы жарты ғасырдағы жобасы үш кезеңнен тұрады. Оның бірінші кезеңі 2000-2010 жылдар аралығында іске асырылды. Осы мезгілде Шыңжаңның жалпы ішкі өнімінің өсуі 10 жыл бойы 10%-дан жоғары болды.

Жалпы, Шыңжаңды қауырт игеру жоспары жүзеге асырыла бастаған алғашқы жылдардан бастап экономикалық даму үрдісі байқалды. Мысалы, 2000, 2001, 2002 жылдары ішкі өнімнің жалпы құны артып, сәйкесінше 136,5 млрд юань, 148,5 млрд юань және 159,8 млрд юань болған. Сондай-ақ, тұрғындардың адам басына шаққандағы жылдық табысы айтарлықтай артқан. Мысалы, қала халқының жылдық табысы 2002 жылы 14,4%-ға артып 6941 юаньға жет-

се, ауыл тұрғындарының табысы 8,9% өсіп, 1863 юаньды құраған.

Қазір Шыңжаңды қауырт игерудің екінші кезеңі (2011-2030 жылдар) жүріп жатыр. Бұл кезеңнің басты ерекшелігі – бүкіл Қытай бойынша Шыңжаңды қауырт игеруге жұмылдырылды. ҚХР үкіметі 2010 жылы Шыңжаңға «шефтік экономикалық көмек көрсету» бағдарламасының басталғаны туралы шешім қабылдап, ішкі өлкелердегі дамыған 19 провинция мен қаланы Шыңжаңды игеруге көмек көрсетуге көндірді.

2010 жылға дейін Шыңжаңды қауырт игеруге Орталық үкіметтен қаржы бөлініп, ішкі өлкелерден білікті мамандар жіберіліп отырса, ендігі кезекте қаржылық, техникалық және еңбек күш ресурстары көптеп жіберілді. Содан бері аталған қалалар мен провинциялар Шыңжаңда денсаулық сақтау, білім беру, тұрғын үй, ауыл шаруашылығы мен информатизация салаларында эксперименталды жобаларды жүзеге асырып келеді. Соңғы 3 жылда олар бұл аймаққа 24,8 млрд юань инвестиция салды, 2378 жобаны жүзеге асырды, оның 75% жергілікті халықтың әл-ауқатын арттыруға бағытталған.

Он екінші бесжылдық (2011-2015) кезеңіндегі Шыңжаңды дамытудың басты міндеті ретінде жоспарланған жан басына шаққандағы ішкі өнім көлемін бүкілқытайлық орташа көрсеткіш деңгейіне жеткізу, Шыңжаңның оңтүстігі мен солтүстігінің даму деңгейіндегі айырмашылықты азайту, қала мен ауыл тұрғындарының кірісін арттыру, инфрақұрылымды жетілдіру жұмыстары толығымен орындалды. Келесі кезеңде, яғни, 2020 жылға дейін, атқарылған істің жалғасы ретінде, Шыңжаңда орта дәулетті қоғам құру міндеті жүктелді. Транспорттық инфрақұрылымды жетілдіру Шыңжаңның тұрақты экономикалық дамуын қамтамасыз ететін маңызды алғышарт ретінде қарастырылды. Соған байланысты Шыңжаңның инфрақұрылымдарын кеңейту мен жаңғырту жұмыстарына көп көңіл бөлінуде.

Қытай басшылығының концепциясы бойынша, Шыңжаңның географиялық орналасуындағы артықшылықтарды тиімді пайдалану үшін, бірінші кезекте өлкенің тұрақты даму жағдайын қамтамасыз ету керек. Соған орай кең көлемді қаржыландырудың арқасында Шыңжаңның экономикасы бірқатар жоғары көрсеткіштерге қол жеткізді. Мысалы, 2012 жылы Шыңжаңның жалпы ішкі өнімі 120 млрд долларды құрады. Бұл көрсеткіш 2011 жылмен салыстырғанда 12% артық болды. Шыңжаңның сыртқы сауда айналымы 12% өсіп 25 млрд долларға жетті.

Ауданда қомақты өндірістік-құрылыс базасы құрылды, оның қызметі негізінен экспорттық мақсатқа бағытталған.

2013 жылы Шыңжаң үкіметінің ресми сайтында соңғы жылы халық шаруашылығы мен әлеуметтік салада қол жеткізген нәтижелер және алдағы жылдарға арналған жоспарлар жарияланған:

– ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығын жаңғырту. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және ішкі нарыққа, оның ішінде Шанхай, Пекин, Гуаньчжоу, Ухань, Хайнань нарығында шығару. Осы міндетті жүзеге асыру барысында Шыңжаңның батыс аймағында қосымша 146 мың гектар егіс алқабын игерді. Қазіргі кезде Шыңжаңдағы тамшылатып суғарылатын жер көлемі 2 млн гектарға жетті;

– әлеуметтік қолдау жүйесін енгізу. 2012 жылы Шыңжаң халқының әл-ауқатын жақсарту үшін бюджеттен 197 млрд юань бөлінді, бұл бюджеттен қоғамдық қаржыландыруға бөлінген қаржының 72% құрады;

– инфрақұрылымдық желі құрылысы. Негізгі инфрақұрылымдық жобаларға 226 млрд юань, суландыру жобасына 15,16 млрд юань, жол құрылысына 37,6 млрд юань шамасында инвестиция құйылды. Соңғы кезде Шыңжаң басшылығы арнайы экономикалық аймақтардағы инфрақұрылымдық жобаларды кеңейтуге басымдық беруде, бірінші кезекте Қорғас еркін экономикалық аймағындағы жобалар;

– урбанизацияға қолдау көрсету. 2012-2030 жылдарға белгіленген жоспарға сәйкес, жақын жылдары қала халқы санын арттыру қолға алынады. Күтілгендей, 2020 жылға қарай қала халқының саны – 58%, ал 2030 жылы қала халқы ел халқының 66-68% құрауы тиіс. Осыған байланысты автономиялық ауданда 2020 жылға дейін 17 қалалық агломерация құрылысын аяқтау көзделген.

Шыңжаң басшылығының мәлімдеуінше, жұмыспен қамтамасыз ету мәселесіне ерекше көңіл бөлінуде, әсіресе жоғары оқу орындарының түлектерінің жұмысқа орналасуы, әлеуметтік қорғалуы және зейнетақымен қамтамасыз етілуі басты назарда. 2013 жылғы мәлімет бойынша Шыңжаң халқын еңбекпен қамту мақсатында жаңадан 430 мың жұмыс орны ашылды.

Шыңжаңға серіктестік көмек бағдарламасы жалғасып келеді. Бұл Шыңжаңның орталықтан және басқа да дамыған аймақтардан бөлінген қаржылық және несиелік қаражаттың есебінен дамып жатқанын көрсетеді. Тек 2012 жылдың өзінде Шыңжаңды дамытуға орталық бюджеттен

11,42 млрд юань бөлінді. Ел үкіметінің Қытайдың батыс аймағын барлық көрсеткіштер бойынша оңтүстік-шығыс провинциялардың деңгейіне дейін көтеріміз деген мақсатта аймақты дамытуға жұмсалатын қаржыны мемлекеттік бюджет есебінен қамтамасыз етілуде.

Қытай үкіметінің жоспарына сәйкес, 2030 жылға қарай Шыңжаң экономикалық даму деңгейі елдің оңтүстік-шығыс провинцияларымен теңесуі тиіс.

Екінші жағынан, Пекин Шыңжаңды Орталық Азиямен, одан әрі Еуропа мен Парсы шығанағын Қытаймен жалғастыратын кешенді орталыққа айналдыруды көздейді. Оған Пекиннің «Жаңа Жібек жолы» жобасын ұсынуы дәлел бола алады. Бұл мақсатта Қытай басшылығы Шыңжаңның шекара бойында жиырма шақты еркін экономикалық аймақ ашуға ниетті.

Орталық Азия аймағындағы елдердің негізгі сауда серіктесіне айналған Шыңжаң, бүгінгі таңда өзін осы елдермен байланыстыратын транспорттық-инфрақұрылымдық желіні кеңейтуде. Осының нәтижесінде, Орталық Азия мен Қытай арасындағы байланыстар даму үстінде. Шыңжаң барлығы 167 мемлекет және жекелеген аймақтармен сауда-экономикалық байланыс орнатқан. 2009 жылы Шыңжаңның сыртқы саудасының жалпы көлемі 13,8 млрд АҚШ долларына жетіп, 1999 жылғыдан 6,8 есе артқан, жылдық орта есеппен өсуі 22,8% болған, оның ішінде шекара бойындағы сыртқы сауда, жалпы сыртқы сауданың 54,5% құраған (Мұқаметханұлы Н., 2010, 83).

Соңғы жылдары Шыңжаңда жаңа типтегі индустрияландыру қарқынды жүруде. 2012 жылы қалалық өндіріс ошақтарына инвестиция тарту жұмыстары аяқталды, жалпы сомасы 298,8 млрд юань қаржы құйылып, 33% өсім көрсетті. Индустрияландыру барысында бірқатар нысандардың өндірістік күштері жетілдіріліп, қайта жасақтаудан өтті. Олардың қатарына Үрімжідегі Мұнай-химия өндірісі компаниясын, Шыңжаң электр компаниясын жатқызуға болады. Сонымен қатар тау-кен өндірісі, құрал-жабдық жасау, құрылыс материалдарын шығару, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу және тоқыма өндірісі салаларында да индустрияландыру жұмыстары жүргізілді.

Жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігін жақсарту шаралары да үкімет тарапының назарынан тыс қалмаған. Соңғы жылдары жағдайы нашар отбасыларына деп 315 мың пәтер, малшыларға арналған 12,5 мың пәтердің құрылысы аяқталып, қолданысқа берілген. 295

мың пәтерден тұратын қол жетімді баспана құрылысы жүргізілуде. 208 алғашқы медициналық көмек көрсету орталықтары ашылып, халық игілігіне жұмыс жасауда. Жоғары оқу орны түлектерін жұмыспен қамту деңгейі артып, 88,6%-ға жеткен. Ауыл тұрғындарының әлеуметтік қамтамасыз етілу деңгейі 99,7% құрайды.

Батыс аудандарды игеру бағдарламасының жүзеге асырыла бастауынан Шыңжаңның экономикалық даму моделі өзгеріске ұшырап, ауданның даму қарқынының жеделдей түсу тенденциясы мен ҚХР экономикасындағы маңызының артқаны айқын көрінеді. 2010 және 2014 жылдары Пекинде ҚКП Орталық комитеті мен ҚХР Мемлекеттік кеңесінің шақыруымен Шыңжаңды дамыту жөніндегі орталық жұмыс кеңесі өтеді. Кеңес кезінде Қытай басшылығы Шыңжаңды ары қарай дамытудың жаңа жоспарын жариялады, алдағы жылдары туындайтын жаңа талаптарға сәйкес аймақты дамытудың стратегиясын айқындады.

Шыңжаңды қауырт игеру кезеңінде ауданның экономикалық дамуын қарқынды жүргізудің құралы ретінде көлік инфрақұрылымын жетілдіру мәселесіне ерекше көңіл бөлінді. Шыңжаңды Орталық Азиядағы көлік-логистикалық орталыққа айналдыру мақсатында ел басшылығы әуе байланысын қалыптастыру, авто және теміржол жүйесінің құрылысы саласында ірі көлемдегі жобаларды жүзеге асыруға күш салды. Әсіресе теміржол құрылысында үлкен жетістіктерге қол жеткізді. Бұрындары ешқашан теміржол қатынасы болмаған аймақтарда жол тартылып, жекелей сол аймақтың және жалпы Шыңжаңның әлеуметтік-экономикалық даму қарқынын үдете түсуге өз септігін тигізді. Атап айтқанда, 2009 жылы Шыңжаңның солтүстігінде Боратала-Моңғол автономиялық облысын Қытайдың Қазақстанмен шекарасындағы ең ірі бақылау-өткізу пункттерінің бірімен жалғастыратын Цзинхэ – Инин – Қорғас электрлендірілген теміржол желісі пайдалануға берілді. 2010 жылдың соңында Шыңжаңның оңтүстік өңірлерімен байланыстыратын Қашқар-Хотан теміржол желісі ашылады. Сондай-ақ, 2011 жылы Шыңжаңның орталығы Үрімші қаласы мен елдің солтүстік-батыс шекарасындағы Алашанькоу арасын жалғайтын теміржол бағытын электрлендіру жұмыстары толық аяқталады. Жаңа бағыттардың ашылуы мен бұрыннан қолданыстағы бірқатар бағыттардың электрлендірілуі Шыңжаңдағы теміржол қызметінің маңызын арттыра түседі. Нәтижесінде, 2011 жылы жолаушы тасымалы бойынша 40 млн

адамдық межеге жетіп, бұрын болмаған рекордтық көрсеткішке қол жеткізді. Ал жүк тасымалы бойынша 2010 жылмен салыстырғанда жүк көлемі 7%-ға артқан.

Шыңжаңның автожолдар қатынасына да ерекше көңіл бөлінуде. Автомобиль көлігі саласындағы басым жобалар қатарында 12 жоғары жылдамдықты жол салу, сондай-ақ аймақтық маңызы бар сегіз автожолды қайта жасау жұмыстары бар. Мәселен, 2012 жылдың қыркүйек айында Ганьсу провинциясының Гуачжоу өлкесінен Синсинся (ШҰАА) қаласына дейінгі жоғары жылдамдықты трасса қолданысқа берілді. Аталмыш трасса қытайдың шығысындағы Цзянсу провинциясының Ляньюньган порты мен солтүстік-батыс шекара аймағындағы Қорғас шекара бекетін жалғайтын мемлекеттік маңызы бар магистральдың бір бөлігі болып табылады. Ляньюньган-Қорғас автожолы елдің шығысынан батысына дейін (Цзянсу, Аньхой, Хэнань, Шэньси, Ганьсу провинциялары арқылы) кесіп өтіп, Шыңжаңды Қытайдың басқа аудандарымен байланыстыратын бірден-бір жол.

2011-2015 жылдары барлығы 120-140 млрд юань (19-22 млрд доллар) қаржы Шыңжаңның автожолдарының құрылысы мен қайта өңдеуіне жұмсалған. Қытай басшылығының жоспарына сәйкес, 12-ші бесжылдықтың соңына қарай осы өңірдегі автомобиль жолдарының жалпы ұзындығы үштен бірге артып, 175 мың км-ге жеткен болса, ал 2020 жылға қарай елдің батыс өңірлерінде магистральдар желісі құрылатын болады.

Ал Шыңжаңның соңғы жылдардағы даму көрсеткіштеріне келетін болсақ, Шыңжаңның аймақтық үкіметінің төрағасы Шохрат Закирдің парламент сессиясының кезекті отырысында берген есебіне сәйкес, 2017 жылы ауданның Жалпы ішкі өнімі 1,09 трлн юаньді (171 млрд доллар) құраған. 2017 жылы жан басына шаққандағы таза кіріс көлемінің өсу қарқыны сақталған. Қала және ауыл-қыстақ тұрғындарының жан басына шаққандағы кірісі, тиісінше 30775 юань және 11045 юаньды құраған, бұл 10,1% және 9,9% артқандығының көрсеткіші.

Шохрат Закирдің айтуынша, 2018 жылдың соңында Шыңжаң экономикасы 7% өсіп, жан басына шаққандағы кіріс көлемі 8,5% артады. Бір айта кетерлігі, 2017 жылы аудан орталығы Үрімші қаласы тұрғындарының жан басына шаққандағы Жалпы ішкі өнім 77958 юань немесе 11549 долларды құраған.

Бүгінгі таңда, Қытайдың Шыңжаңды басты сауда-экономикалық және транзиттік-логистикалық орталыққа айналдыру жоспары біршама

іске асырылды. Қытай басшылығының жоспарына сәйкес, 2030 жылға қарай Шыңжаң экономикалық даму деңгейі бойынша елдің оңтүстік-шығыс провинцияларымен теңесуі тиіс. Бұл жоспарды жүзеге асыру мақсатында Қытай үкіметі Шыңжаң экономикасын құрылымдық жаңғыртуға қажетті қаржыны бөлуге дайын. Қытай сарапшыларының болжамы бойынша, бұл мақсатқа жетуге толық мүмкіншілік бар, оған мемлекеттің қаржылық жағдайы жеткілікті және шетелден тартылған инвестицияларды пайдалануға болады.

Қорыта айтқанда, Шыңжаңның әлеуметтік дамуы 1949 жылы ҚХР құрылғаннан кейін жаңа тарихи дәуірге аяқ басты. Содан бері Шыңжаң үш үлкен әлеуметтік экономикалық даму кезеңін басып өтті. Оның алғашқы кезеңі 1949-1978 жылдардағы социалистік қайта құрулар мен жоспарлы экономикалық даму кезеңін қамтиды. Бұл тұста Шыңжаңның дәстүрлі қоғамдық құрылым жүйесі түбегейлі өзгеріп, ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, өндірістік жүйелерінің базасы қаланды, соған сәйкес шекара өңірлерінің де қоғамдық жағдайы өзгеріп, дами түсті. Ал Шыңжаң дамуының екінші кезеңі – 1978-2000 жылдар аралы болып табылады. Бұл кезеңде Қытай жалпы реформа және даму дәуіріне қадам басты. Соған сәйкес Шыңжаңның әлеуметтік-экономикасы да қарқынды дамыды, шекара өңірлерінің әлеуметтік инфрақұрылымдары айтарлықтай жақсарды, жалпы нарықтық экономиканың жүйесі қалыптасып, сыртқы сауда-экономикалық байланыстары дами түсті. Шыңжаңның әлеуметтік дамуының үшінші кезе-

ңі – 2000 жылдан қазірге дейінгі мезгіл. Бұл кезеңнің басты ерекшелігі ҚХР үкіметінің «Батыс бөлікті қауырт игеру» стратегиясы аясындағы Шыңжаңды қауырт игеру науқанымен сипатталады. Шыңжаңды қауырт игеруге бүкіл Қытай бойынша 19 қала мен провинция қаржы, техника және еңбеккүш ресурстарымен атсалысып, Шыңжаңның әлеуметтік-экономикасын айтарлықтай дамытты, әсіресе, Шыңжаңның Қазақстанмен шектесетін шекара өңірлерінің инфрақұрылымдары заманауи талаптарға сай қалыптасты.

Соның негізінде Шыңжаңның әлеуметтік-экономикалық дамуы Шыңжаңның саяси экономикалық және стратегиялық маңызын арттыра түсті. Шыңжаң арқылы Қытайдың сыртқы байланыстары мен сауда-экономикалық байланыстары кең қанат жайды.

Ал Шыңжаңды қауырт игеру саясатының жүзеге асуы, шекара өңірлеріндегі тұрғындардың әл-ауқатын жақсартып, шекара қауіпсіздігін күшейте түсті. Қазақстан мен Қытай арасындағы шекара маңы сауда-экономикалық байланыстары мен мәдени алмасулар айтарлықтай дамып келеді.

Жалпы айтқанда, ҚХР-дың Шыңжаңды дамытуының, әсіресе, шекара өңірлерінің әлеуметтік-экономикасы мен инфрақұрылымдарын заманауи талаптарға сай құруының саяси экономикалық та, стратегиялық қауіпсіздік маңызы да зор. Сондықтан Қытайдың шекара өңірлеріне қолданып отырған стратегиялық саясаты мен әлеуметтік тәжірибесінен Қазақстан үлгі алуы керек, үйренуі қажет деп санаймыз.

Әдебиеттер

- Мұқаметханұлы Н. XX ғасырдағы Қытайдың тарихи үрдісіндегі қазақтардың әлеуметтік дамуы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 168 бет.
- Мұқаметханұлы Н. Дипломатиялық қатынастар және қытайтану мәселелері. – Алматы: «Тарих тағлымы», 2010. – 204 б.
- Баженова Е.С. Синьцзян и новые горизонты Великого Шелкового пути// Пространственная Экономика. – 2011. – №2. – С. 137-145.
- <https://cyberleninka.ru/article/n/sintszyan-i-novye-gorizonty-velikogo-shelkovogo-puti>
- Бондаренко А.В. Проблемы и перспективы развития Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР в начале XXI в.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. – М., 2007. <http://www.ifes-ras.ru/old/aspirant/Bondarenko-avtoref.pdf>
- Всемерная помощь государства в развитии Синьцзяна. /2003/09/22 <http://uz.chineseembassy.org/rus/sgxx/sgsd/t130478.htm>
- Изимов Р.Ю. Военизированные структуры Китая – кто контролирует границы СУАР. Восточное бюро ИА REGNUM. 2014г. <https://regnum.ru/news/1807314.html>
- За 10 лет по части экономики Синьцзян догнал и перегнал Казахстан <https://zonakz.net/2018/11/01/za-10-let-po-chasti-ekonomiki-sinczyan-dognal-i-peregnal-kazakhstan/>
- Зона государственного приграничного экономического сотрудничества Инин <http://russian.cri.cn/881/2010/01/06/1s320771.htm>
- О развитии пограничной торговли в Синьцзяне. <http://russian.china.org.cn/russian/153393.htm>
- Отношения Казахстана и Китая выходят на новый уровень. <https://kapital.kz/economic/69671/otnosheniya-kazahstana-i-kitaya-vyhodyat-na-novyy-uroven.html>

- Помощь государства в развитии Синьцзяна. <http://russian.china.org.cn/russian/72393.htm>
- Фролова Ю.В. Экономическая политика КНР в Синьцзян-Уйгурском автономном районе в контексте интересов стран Центральной Азии // Проблемы национальной стратегии. – №4 (25), 2014. – С. 65-85.
- Экономические и политические реформы в Синьцзяне после прихода к власти Коммунистической партии Китая. Создание Синьцзян-Уйгурского автономного района. <https://studopedia.org/2-14857.html>
- Stanley Toops. Demographics and Development in Xinjiang after 1949. East-West Center Washington Working Papers, No. 1 <https://www.eastwestcenter.org/publications/demographics-and-development-xinjiang-after-1949>
- Statistical Communiqué of the Xingjiang Uygur Autonomous Region Statistical Bureau on 1995 Economic and Social Development. Xingjiang Daily, 27 January 1996. p. 2
- 李力安, 有林. 当代新疆简史. —北京: 当代中国出版社, 2003. —406页. (Шыңжаңның жаңа заман тарихы).
- 岳廷俊. 新疆生产建设兵团简史. —乌鲁木齐: 新疆大学出版社, 2007. —327页. (Шыңжаң өндіріс-құрылыс корпусының қысқаша тарихы).

References

- Muhamethanuly N. XX gasyrdagy Qytaidyn tarihi urdisindegi qazaqtardyn aleumettik damuy: Oqu quraly.– Almaty: Qazaq universitety, 2006. – 168 bet.
- Muhamethanuly N. Diplomatyalyq qatynastar zhane qytaitanu maseleleri. –Almaty: «Taryh tagylymy», 2010. -204b.
- Bajenova E.S. Sintsyan I novye gorizonty Velikogo shelkovogo puti// Prostranstvennaya ekonomika. -2011. №2. S. 137-145 <https://cyberleninka.ru/article/n/sintszyan-i-novye-gorizonty-velikogo-shelkovogo-puti>
- Bondarenko A.V. Problemy I perspektivy razvitiya Sintsyan-Uigurskogo avtonomnogo raiona KNR v nachale XXI v. Avtoreferat dissertatsiyi na soiskanie uchenoi stepeni kandidata politicheskikh nauk. Moskva, 2007g. <http://www.ifes-ras.ru/old/aspirant/Bondarenko-avtoref.pdf>
- Vsemernaiya pomosh gosudarstva v razvitiyi Sintsyana. /2003/09/22 <http://uz.chineseembassy.org/rus/sgxx/sgsd/t130478.htm>
- Izimov R.Yu. Voenizirovannyye struktury Kitaiya — kto kontroliruet graitsy SUAR. Vostochnoe byuro IA REGNUM. 2014g. <https://regnum.ru/news/1807314.html>
- Za 10 let po chasti ekonomiki Sintsyan dognal I peregnal Kazakhstan. <https://zonakz.net/2018/11/01/za-10-let-po-chasti-ekonomiki-sinczyan-dognal-i-peregnal-kazaxstan/>
- Zona gosudarstvennogo prigranichnogo ekonomicheskogo sotrudnichestva Inin. <http://russian.cri.cn/881/2010/01/06/1s320771.htm>
- O razvitiyi pogranichnoi trgovli v Sintsyane. <http://russian.china.org.cn/russian/153393.htm>
- Otnosheniya Kazakhstana I Kitaya vyhodyat na novyi uroven. <https://kapital.kz/economic/69671/otnosheniya-kazakhstana-i-kitaya-vyhodyat-na-novyy-uroven.html>
- Pomosh gosudarstva v razvitiyi Sintsyana. <http://russian.china.org.cn/russian/72393.htm>
- Frolova Yu.V. Ekonomicheskaya politika KNR v Sintsyan-Uigurskom avtonomnom raione v kontekste interesov stran Tsentralnoi Aziyi// Problemy nasionalnoi strategiyi №4 (25) 2014g. 65-85 str.
- Ekonomicheskie i politicheskie reform v Sintsyane posle prihoda k vlasty Kom. Partiyi Kitaya. <https://studopedia.org/2-14857.html>
- Stanley Toops. Demographics and Development in Xinjiang after 1949. East-West Center Washington Working Papers, No. 1 <https://www.eastwestcenter.org/publications/demographics-and-development-xinjiang-after-1949>
- Statistical Communiqué of the Xingjiang Uygur Autonomous Region Statistical Bureau on 1995 Economic and Social Development. Xingjiang Daily, 27 January 1996. p. 2
- Li Lian, You Lin. Dangdai Xinjiang jianshe. -Beijing □ Dangdai Zhongguochubanshi, 2003. -406s □ (Istoriya Sintsyana novogo perioda).
- Yue Tingjun. Xinjiang shengchan jianshe bingtuanjianshi. –Wulumuqi: Xinjiang daxue chubanshi, 2007. -327s. (Istoriya proizvodstvenno stroitel'nogo korpusa Sintsyana).